

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

3/2023

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2023, № 3

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvoohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor (Andijon davlat Pedagogika instituti rektori)

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori (O'zR FA tarix instituti yetakchi ilmiy xodimi)

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoir Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent

Одилова Г.К.	Болалар адабиётда глуттоник дискурс таржимасида услуб ва маъно адекватлиги	126
Жумаев А.А.	Ўзбек ва немис бадиий матнларида орнитопоэтонимларнинг маъно оттенкалари	132
Murtazoyev O.N.	Intertekstuallikning tilshunoslikda qoʻllanilishi	136
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Oʻrayeva D.S., Adizova O.I.	Folklore in the context of modern culture	140
Eshonqulova G.T.	Badiiy asarda maʼnoni implisit ifodalashning kommunikativ strategiyalari	149
Курбанов С.С.	“Ўткан кунлар” романида оқил оталар образи талқини	154
Muxammadova M.M.	"Koʻhkan" taxallusi bilan sheʼrlar yozgan Shayboniy hukmdor talqini	158
Ganieva O.Kh., Rajabova Z.T.	The concept of the motif of loneliness in 20th century American literature	163
Sultonova D.S.	Ingliz adabiyotida kriminal mavzudagi prozaik asarlar taraqqiyoti	167
Umarov U.A.	Characteristic features of hero archetype in the example of Harry Potter	171
Umurova N.R.	“Iqromnoma” va islom falsafasi	176
Urmonova N.M.	The deontology of translation and interpretation	181
Babayev O.A.	Jaloliddin Rumiy asarlarining arab tiliga qilingan tarjimalarda gʻarb tarjimalari taʼsiri	186
Бахронова М.А.	Бадиий адабиётда касалликлар рамзи	191
Бокарева М.А.	Пути развития русского реализма рубежа хх-ххі веков: от соцреализма до экзистенционального постреализма	196
Жамилова Б.С.	Ўзбек ва турк болалар адабиётдаги муштарак туйғулар	203
Nuritdinova Sh.S.	Hamza Imonberdiyev sheʼriyatida ramziylik va erk motivi ifodasi	210
Ражабова Р.З., Ражабова Г.З.	Эртак жанри стилизациясининг асослари ва тараққиёт хусусиятлари	215
Usmonova Z.H.	Rey Bredberining “Marsga hujum” (“Марсианские хроники”) asarida tarjima xususiyatlari va tarjimon uslubi	221
Sadigova N.E.	Romanticism of Byron and his work “Cain”	227
MATNSHUNOSLIK VA ADABIY MANBASHUNOSLIK *** TEXTOLGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Maqsudova N.U.	Ziyovuddin Haziniy sheʼrlarining manbalari	233
“NAVOIY GULSHANI”		
Ражабова М.Б.	Риёву ужбу ҳасад дафъин эт ...	237
PEDAGOGIKA *** ПЕДАГОГИКА *** PEDAGOGICS		
Bahronova B.B.	Abdurauf Fitratning axloqiy-tarbiyaviy qarashlari	240
TARIX *** ИСТОРИЯ *** HISTORY		
Muminov D.A.	Samarqandga evakuatsiya qilingan sanoat korxonolari va ularning faoliyati	244
Raxmatulloyev M.X.	Mustaqillik yillarida Oʻzbekistonda ommaviy axborot vositalarining tarixi va rivojlanish bosqichlari	249
Xakimov J.N.	Buxoro amirligi va Rossiya imperyasining savdo-sotiq munosabatlarining yoʻlga qoʻyilishi	253

Navoiy gulshani

РИЁВУ УЖБУ ҲАСАД ДАФЪИН ЭТ ...

Ражабова Маришат Бақоевна,

Бухоро давлат университети

Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси доценти, ф.ф.д.

Бировки амр хилофидин айлағай иъроз,
Агар улус шаҳидур йўқ анинг киби муртоз.

Риёву ужбу ҳасад дафъин эт фано билаким,
Кетар бу дору ила мунча мухталиф амроз.

Амалға боқмаки бебахри фазл эрур яқсон,
Фузайли Бармакий ўлсун, Фузайли Аёз.

Замона аҳлини бу коргоҳ аро билгил,
Зуруфеким тўладур анда мухталиф ағроз.

Ҳалоки нафс вали нутқи билки, риштайи куфр
Кесар ишига Али зулфикоридур микроз.

Замона мушкунга кофур қотти, кўз очғил,
Ки чун кўз оллидадур бўлмас айламак иғмоз.

Савод жаҳлини юб, вақт эрурки уйғонсанг,
Ки умр шомига субҳи ажал кетурди баёз.

Фақир яшурун охиға боқмаким, ўртар
Жаҳонни, гарчи эрур бу чокин иши иймос.

Бўлур ўлукка Навоий ҳадиси жон берса,
Нединки файз эшигини боғламайдурур файёз.

Улуғ шоир Алишер Навоий лирик меросининг мавзулар доираси ниҳоятда кенг. Шоир қайси мавзуда қалам тебратмасин, уларни юксак жамият ва унинг маънавийли инсонларини тарбиялашга йўналтирганлигини кўришимиз мумкин. Зеро, академик Б.Валихўжаевнинг ўринли таъкидича: «Комил инсон Алишер Навоий ижодида таянч нуқта бўлиб, жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий ва маънавий ҳаётига оид барча муаммоларни ҳал қилиш унинг воситасида амалга ошади». Юқорида келтирилган ғазалда ҳам инсон хулқини гўзаллаштириш, нуқсонларини бартараф қилишга қаратилган панд-насихалар уфуриб турибди..

Панд-насихат руҳида ёзилган ушбу 9 байтли ғазал Алишер Навоийнинг “Бадойиъ ул-бидоя” (Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. I жилд. -Тошкент. “Фан”, 1987, 248-бет) девонидан ўрин олган. Ғазалда инсонларни огоҳликка чақириш, нафси амморани жиловлаш, умрни эзгу ишларга бағишлаш ғояси устиворлик қилади.

Улуғ шоирнинг жуда кўп ғазалларида дарвешларнинг шоҳ эмас, шоҳларнинг дарвешсифат, яъни давлат ва салтанатга кўнғил боғламаслигини, дарвешлардек эътиқотда собит, маънавий қудрат соҳиби бўлишини истаганлигини кўришимиз мумкин. Шундагина шоҳда мансабпарастлик ва манфаатпарастлик, худпарастликдан нишон ҳам бўлмади.

Таҳлилга тортилган мазкур ғазалнинг дастлабки байтида эса айтилган фикрнинг тескари жиҳатини кузатишимиз мумкин. Байтдаги **иъроз** – узоқлашиш, қочиш, юз ўгириш, **муртоз** – риёзат, тақво билан нафсини тарбиялаган, тийинган одам маъноларини англатувчи сўз. Навоий таъкидича, Аллоҳнинг амру фармонида амал қилиб яшайдиган одам чин инсондир. Худо амрига хилоф иш қилишдан ўзини сақлайдиган одам, агар у халққа шоҳ бўлса ҳам, риёзату тақво (дарвешлик)да унга тенг келадигани йўқ.

Ғазалнинг иккинчи байтидаги **риё**, **ужб**, **фано**, **амроз** сўзларининг изоҳи байтнинг маъносини англашга кўмаклашида. **Риё** – кўз бўямачилик, ўзини кўз-кўз қилиш, алдаш, сохта тақводорлик; **ужб** – манманлик, такаббурлик, ўзига оро бериш; **фано** – йўқолиш; тугатилиш; **амроз** – касалликлар, “мараз”нинг бирлик шакли.

Байтда насиҳат руҳи устивор. Шоир инсонларнинг ёмон хислатлар (риёкорлик, манманлик, такаббурлик, ҳасад ва бошқалар)дан халос бўлишларининг ягона йўли - Ҳаққа чин юракдан юз ўгиришдир,- дея маслаҳат беради. Чунки инсон ёмон хислатларни йўқотиш – фоний этиш орқали, нафс ғуғулаларини енгиши, бунинг натижасида ичдаги **амроз** – ахлоқий касалликлардан холос бўлиши мумкин.

Инсон наслу насаби, амалу мансаби билан эмас, эзгулик йўлидаги ишлари, гўзал хулқи билан шарафлидир. Шоир ғазалнинг учинчи байтида ўз фикрини асослаш учун ҳаётий мисолга мурожаат қилади. Бунинг учун машҳур дарвеш Фузайл Аёз билан Аббосий халифаларнинг машҳур вазири Фузайл Бармакийни солиштиради. Бири оддий дарвеш, иккинчиси буюк донишманд вазир. Худо олдида уларнинг қайси бири қадрли? Кимники инсоний фазли баланд бўлса, ўшанинг кадри баланд. Яъни Оллоҳ уларнинг амалу мансаби ёки танлаган йўлига қараб эмас, балки илоҳий фазлдан баҳрамандлигига қараб баҳолайди.

Ғазал ҳажвий, киноявий руҳда давом этади. Навбатдаги байтда пояма-поя баланд пардага кўтарила борган шикоят, норозилик, танқид юқори чўққига чиққан.

Инсон яратибдики, унинг вужудида эзгу фазилатлар билан бирга, ноқис хислатлар ёнма-ён яшаб келади. Улуғ шоир ғазалнинг тўртинчи байтида одамларни ажойиб бир ўхшатиш билан танқид остига олади. Замона аҳлини **зуруф** – идишларга ўхшатади. Бу идишларнинг ичи **ағроз** – ғаразлар, мақсадлар билан тўла. Яъни бу дунёдаги одамлар худди ичига турфа касалликлар тўлдирилган идишлар кабидирлар. Бу касалликлар - маънавий касалликлардир. Фиску фужур, лаганбардорлик, тилёмагарчилик, ҳасад, ғазаб, масабпарастлик... Шоир буларни барчасини битта ном – нафс дея атайди.

Алишер Навоий кейинги байтда китобхонга ана шу касалликлардан қутилишнинг йўлини кўрсатади: Нафсни ҳалок этувчи куч – бу вали инсонлар нутқи – нафаси деб бил, бу нутқ худди Ҳазрати Али каримуллоҳ қиличидай нафс риштасини кесувчи миқроз яъни қайчидир.

Байтдан-байтда шоирнинг куюнчақлиги ортиб боради. У замона аҳлини хушёрликка чақиради. Олтинчи байт инсонни ғафлатдан уйғотиш, ёмон хислатлардан қутилишга чорловчи огоҳномадек жаранглаган: Замона сочингни оқартирди, кўзингни оч, нимаики кўз олдинда бўлса уни яшириб (иғмоз) бўлмайти.

Еттинчи байтда шоир ғафлат уйқусидаги инсоннинг тасвирини келтиради. Байтдаги **савод** сўзи қоралик, қора тус маъносини англатади. Лирик қаҳрамон умр шомида жоҳилликдан уйғонди. Лекин умр шомига (қоронғилигига) ажал тонги (ёруғлиги) баёз (нома)ни келтирди. Байтда шоир тазод санъати (қоронғи-ёруғ; шом-тонг) орқали лирик қаҳрамон умрининг бесамар ва мақсадсиз ўтганлигига эътиборни қаратади.

Ғазалнинг саккизинчи байтда орифона мазмунга урғу берилган. **Факр** - дунё ноз-неъматларидан кечган, илоҳ ишқида ёнган шахс. У илоҳий файзга дунё роҳатидан воз кечиб, сидқидилдан Мутлақ руҳ (Оллоҳ) сари интилади. Шоир мазкур байтда ғафлат уйқусидаги инсонга қарама-қарши қилиб факр образини қўяди. **Иймос** – ялтираш, ёришиб кўриниш.

Фақирнинг яширин оҳини эътиборсиз қолдирма, чунки бу чақин ялтираб кўринса ҳам, аммо жаҳонга ўт солиши мумкин.

Ғазал мақдасида шоир “ўлик” деб камолга эришмаганларни назарда тутмоқда. **Файз эшиги** ҳам кўчма маънода қўлланган бўлиб, Тангри таолонинг қарами, файзи маъноларида қўлланган. **Файёз** – файз етказувчи, лутфу қарам қилувчи.

Навоий сўзлари ўлукка жон бағишлайди. Чунки Файёзи олам – Тангри таолонинг қарами, файзи эшиклари биз учун очиқ. Биз унга лойиқ бўлсак, мушарраф бўламиз.

Улуғ шоир бутун ғазал давомида ҳайратомуз тушбеҳу гўзал тамсиллар орқали инсоннинг улуғворлиги, берилган умрининг ғаниматлигини таъкидлаш баробарида, унинг вужудида макон

тутган ноқис хислатларини танқид қилади. Шоир тасвири ва танқидилар остида куйиниш, ҳасрат, алам, афсус оҳанглари яққол кўзга ташланади. Сабаби, улуғ шоирнинг асл мақсади **ИНСОННИ** номаъқул хислатлардан фориг кўриш, унинг комиллик сифатларига эга бўлиши ғоялари ташкил қилади.

Бугунги кунда давлатимиз сиёсатининг олий мақсади - озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни банёд этишдир. Бундай жамиятни эса баркамол, эзгу ғояларни ҳаётий эътиқодига айлантирган етук инсонларгина бунёд эта олади. Мана шундай улуғ вазифаларга буюк мутафаккир Алишер Навоийнинг назму насрда битилган ўлмас асарлари асрлароша “лаббай” деб жавоб бериб келмоқда. Буни замондошларимиз маънавий камолоти учун катта тарбиявий, маърифий аҳамиятга эга бўлган юқорида таҳлил қилинган ғазал мисолида ҳам кўришимиз мумкин.

Бировки амр хилофидин айлағай иъроз,
Агар улус шаҳидур йўқ анинг киби муртоз.

Риёву ужбу ҳасад дафъин эт фано билаким,
Кетар бу дору ила мунча мухталиф амроз.

Амалга боқмаки бебахри фазл эрур яқсон,
Фузайли Бармакий ўлсун, Фузайли Аёз.

Замона аҳлини бу коргоҳ аро билгил,
Зуруфеким тўладур анда мухталиф ағроз.

Ҳалоки нафс вали нутки билки, риштайи куфр
Кесар ишига Али зулфикоридур микроз.

Замона мушкунга кофур қотти, кўз очғил,
Ки чун кўз оллидадур бўлмас айламак иғмоз.

Савод жаҳлини юб, вақт эрурки уйғонсанг,
Ки умр шомига субҳи ажал кетурди баёз.

Жоҳиллик қоралигини (ёки қоралик жаҳлини) юқиб, уйғониш вақтинг келди, чунки умр шомига (қоронғилигига) ажал тонги (ёруғлиги) баёз (нома)ни келтирди.

Фақир яшурун оҳига боқмаким, ўртар
Жаҳонни, гарчи эрур бу чоқин иши иймоз.

Фақир дарвешнинг яширин оҳини эътиборсиз қолдирма, чунки бу чақин ялтираб кўринса ҳам. Аммо жаҳонга ўт солиши мумкин.

Бўлур ўлукка Навоий ҳадиси жон берса,
Нединки файз эшигини боғламайдурур файёз.

Навоийнинг сўзи ўликни тирилтириш мумкин, зеро файзу қарам етказувчи Зоти муқаррам лутфу марҳамат эшигини беркитмайди

АДАБИЁТЛАР:

1. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. I жилд. -Тошкент. “Фан”, 1987.
2. Алишер Навоий. Ғазаллар. Шарҳлар. – Т.: Камалак, 1991.
3. Ҳаққул И.Навоийга қайтиши. 2-китоб. –Т., 2011.
4. Алишер Навоий: қомусий лугат. 1-2-жилдлар /Масъул муҳаррир Ш.Сирожиддинов. – Т.: Шарқ, 2016.